

Н. В. Лесько

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

У статті розглянуто проблеми захисту дітей від насильства в сім'ї. Досліджено проблемні аспекти застосування батьками фізичної сили як методу виховання. Аналізуються основні напрями вдосконалення захисту дітей від насильства в сім'ї.

Ключові слова: насильство в сім'ї, діти, неповнолітні особи, органи та служби в справах дітей.

Постановка проблеми. Як відомо, домашнє насильство виправдовують і насильники, і свідки, і поліція, і соціальні працівники. Суспільство виправдовує насильство, посилаючись на історію, культуру, традиції, церкву – на що заведено. Однак варто пам'ятати, що виправдання насильства – ідеологія «руського мира». Навіть більше: виправдання насильства стосовно дітей – це ідеологічний стовбур «руського мира». Говорити про насильство боляче. Слухати про нього також боляче, а до того ж сумно. Однак про насильство потрібно говорити, читати, знати, щоб розуміти, що саме руйнує нас і нашу природу зсередини, руйнує не менше, ніж корупція, безмежна жага збагачення, бюрократія, бездіяльність чиновників [1, с. 17].

Варто зазначити, що в умовах настання інформаційної епохи глибоко традиційний інститут сім'ї став рушійною силою суспільного розвитку. Так, О.М. Ільшеченко слушно зауважує, що саме сім'я, а не атомарна особистість, не бюрократична корпорація стає основою нової глобальної цивілізації, що формується в XXI столітті [2, с. 18].

Насильство з боку батьків – це багатобічне явище, яке проявляється в завданні дитині тілесних ушкоджень, створенні та підтримці економічної залежності, морально-психологічному тиску, примушенні до вживання алкоголю й наркотиків, а також до сексуальних контактів (у тому числі до проституції та порнографічних дій). Очевидно, що ці форми насильства не можна вважати як необхідні для забезпечення виховного процесу, оскільки вони є патологічними формами сімейних стосунків, які призводять до деструкції особистості дитини [3, с. 98].

Саме тому метою статті є дослідження проблем правового регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї.

Аналіз наукових досліджень. Значну увагу питанню захисту дітей від насильства приділяли О.М. Бандурка, А.Б. Блага, А.А. Бова, О.В. Бойко, В.О. Брижик, А.О. Галай, В.В. Голіна, Б.М. Головін, І.А. Грабська, Т.В. Журавель, Д.Г. Заброта, Я.В. Квітка, О.В. Ковальова, О.О. Кочемировська, Л.В. Крижна, О.О. Лазаренко, К.Б. Левченко, Ю.В. Лисюк, О.А. Мартиненко, Н.Е. Мілорадова, С.В. Тунтуєва, Г.О. Христова, Х.П. Ярмак, М.Е. Ясеновська та інші науковці.

Виклад основного матеріалу. У статті 52 Конституції України зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація є неприпустимими й переслідуються за законом. Зазначена стаття Основного Закону нашої країни стала логічним продовженням розпочатого Україною процесу з ратифікації міжнародних правових актів, спрямованих на захист та охорону прав, свобод і законних інтересів дітей.

Основні напрями державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї закріплені в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», ухваленому в 2001 р. [4]. Цей закон став першим у країнах Центральної й Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері протидії насильству в сім'ї. Він визначає правові й організаційні основи запобігання насильству в сім'ї, а також органи та установи, на які покладається здійснення таких заходів.

Крім того, окремі напрями такої політики викладені в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня

2001 р. № 2558-III, Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР, Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III.

З метою вдосконалення національного законодавства з питань попередження насильства в сім'ї Міністерством соціальної політики України в співпраці із зацікавленими центральними органами виконавчої влади, науковцями та неурядовими організаціями в 2016 р. підготовлено проект Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [5], який передбачає механізм реалізації заходів щодо попередження й надання ефективної та вчасної допомоги особам, які постраждали від насильства, у тому числі дітям.

Прийняття зазначеного законодавчого акта дасть змогу розширити коло осіб, на яких поширюватиметься дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, розширити перелік органів та установ, на які покладатимуться функції здійснення соціальних і спеціальних заходів щодо запобігання й протидії такому насильству, а також визначити обсяг їхніх повноважень у цій сфері.

Законопроект підготовлено відповідно до вимог Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), яку Україна підписала в 2011 р. Приєднання до цієї конвенції та прийняття проекту Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» сприятиме здійсненню відповідних заходів для створення інтегрованого підходу з ліквідації насильства щодо жінок, дівчат та домашнього насильства шляхом подальшого застосування положень міжнародного акта на національному рівні.

П.О. Власов та А.В. Левков вважають, що проблемі насильства над дітьми в сім'ї приділяється значно менше уваги, ніж проблемі насильства, наприклад, над жінками, оскільки в останньому випадку існують потужні жіночі організації, як національні, так і міжнародні, які постійно привертають увагу до проблеми насильства над жінками. Насильство над дітьми в сім'ї є явищем більш прихованим, ніж насильство над іншими членами сім'ї, оскільки можливості дитини поскаржитись чи попросити про захист набагато менші, ніж у дорослої особи. Відомими стають лише резонансні випадки, які приголомшують нелюдською жорстокістю [6, с. 15].

Отже, причини проблем виявлення, реєстрації та розслідування справ за фактами насильства щодо дітей у сім'ї психологічно складні й водночас дуже очевидні. Основними з них є такі:

– занадто маленький вік жертви, через який вона не здатна об'єктивно оцінити ситуацію та не може самостійно забезпечити свій захист. Малолітні нерідко виправдовують застосування насильства з боку близьких у сім'ї тим, що винні в цьому самі, що також сприяє латентності таких правопорушень;

– ізолюваність простору вчинення насильницьких дій межами окремої квартири чи будинку за умов обстановки, яка зазвичай виключає присутність сторонніх осіб. Тим самим ускладнюється виявлення злочинного факту органами й посадовими особами, які здійснюють боротьбу зі злочинністю;

– небажання потерпілих та очевидців правопорушення розголошувати інтимні аспекти життя, сім'ї та власного особистого життя, презирство оточуючих [7, с. 133].

За результатами психологічних досліджень встановлено, що діти – жертви жорстокого поводження й зневаги мають цілий набір специфічних психологічних рис, головною особливістю яких є їх амбівалентність (нааявність і взаємодія одночасно двох антагоністичних, протилежних почуттів, думок чи бажань, наприклад любові та ненависті) як реакція на суперечливі вимоги батьків [8].

Підлітки, які зазнали зловживання, не сприймають батьків як референтну групу, характеризуються поєднанням імпульсивності й довготерпіння, підозрілістю та недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно залежні та відчувають почуття провини за інциденти насильства, самотність, ізолюваність, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають занижену самооцінку. У них спостерігається сплутаність ідентичності, розмитість, нечіткість Я-концепції, конформність, схильність до прийняття ролей, які нав'язуються оточенням, нерозвинене уявлення про потреби власного «Я».

Такі підлітки характеризуються високим ступенем ризику алкоголізації й наркотизації, передделінквентною та делінквентною поведінкою, зухвалою сексуальною поведінкою, дромоманією (потягом до втеч із дому, поневірянь та зміни місць) [9, с. 57].

У контексті нашого дослідження розглянемо проблеми застосування батьками фізичної сили як методу виховання. У науковій літературі виділяють такі способи законодавчого вирішення проблеми застосування фізичної сили як методу виховання:

1) криміналізація застосування фізичної сили будь-якої інтенсивності, що спричиняє біль або більш тяжкі наслідки. Цей спосіб зумовлений автономістською парадигмою ювенального права, що передбачає розширення прав дітей за рахунок обмеження повноважень батьків (зумовлене позицією про нездатність батьків самостійно й правильно визначати умови та інтенсивність застосування засобів впливу на дитину, уявленням про дитину як абсолютно автономного суб'єкта);

2) надання батькам повноважень обмеженого застосування фізичної сили та криміналізацію форм застосування фізичної сили, що здатні спричинити тілесні ушкодження. Цей спосіб є наслідком реалізації патерналістської парадигми ювенального права, яка передбачає обмеження прав дітей за рахунок розширення повноважень батьків, що спирається на позицію про здатність батьків самостійно й правильно визначати умови та інтенсивність застосування засобів впливу на дитину, зумовлене уявленням про дитину як відносно автономного суб'єкта. Фізичне покарання визнається реалізацією права батьків на «помірне покарання», яке надане батькам та вихователям із метою досягнення «негативних» завдань виховання – дисциплінування, припинення правопорушень, формування негативних обмежень поведінки.

У вітчизняному законодавстві проблему вирішено відповідно до першого способу [10, с. 104].

Окремі психологи зазначають, що сімейне виховання не може обійтись без насильства. На їх думку, покарання й заборони в процесі виховання є необхідним елементом нормального перебігу процесу соціалізації дитини та засвоєння нею системи суспільних норм. Вочевидь, запропоноване тлумачення поняття «насильство» є надто широким, проте ним досить часто прикриваються ті, хто приховує власну виховну безпомічність та вдається до насильницьких дій щодо власної дитини [3, с. 97].

Виховання дітей у сім'ї – це дуже складний процес, знання й навички щодо виховання дитини необхідно набувати та вдосконалювати. Саме тому доцільно організовувати безкоштовні консультації сімейної психотерапії для пар,

які усвідомлюють згубність насильницького способу вирішення конфліктів із дітьми та прагнуть навчитися конструктивно вирішувати суперечки, що виникають. Адже більшість батьків застосовують фізичне покарання з метою виховання дитини лише тому, що не знають інших методів виховання, а також тому, що їх самих так виховували батьки [11, с. 168].

Батьки дуже активно реагують на випадки насильницьких дій щодо своєї дитини з боку інших дітей, учителів, водночас принижуючи та фізично караючи своїх дітей. Спеціалісти з питань захисту прав дитини проводять численні наради, круглі столи із запобігання насильству щодо дітей, а власну дитину готові карати фізично за непослух і погані оцінки.

Необхідно зауважити, що головне завдання сьогодні – це не ліквідація наслідків насильства в сім'ї щодо дітей, а його попередження, чому повинні сприяти насамперед популяризація Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», стимулювання як громадськості, так і державних органів до його ефективної реалізації, а також, звісно, підвищення рівня обізнаності громадян про свої права. Загалом робота з підростаючим поколінням і сім'єю повинна мати профілактичну спрямованість, а не орієнтуватись на корекцію. Так, варто звернути увагу на протидію культурі насильства в сучасному суспільстві загалом, поширеність у засобах масової інформації пропаганди насильства й жорстокості, деструктивний вплив відео- та ІТ-продукції тощо. Необхідно приділити увагу організації роз'яснювальної роботи з метою зміни суспільних стереотипів щодо проблеми насильства в сім'ї, зокрема, застосування фізичного насильства до дітей.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу зарубіжний досвід щодо оцінки ризиків насильства в сім'ї. Так, наприклад, в Австрії в структурі поліції створене окреме управління ризиками, завдання якого полягає у виявленні, оцінці та здійсненні нагляду щодо осіб і ситуацій, які містять небезпеку ескалації насильства. Єдина мета діяльності цього управління – скорочення ризику проявів насильства [12].

Крім зазначеного, варто наголосити на тому, що вже тривалий час науковці пропонують з урахуванням міжнародного досвіду криміналізувати насильство в сім'ї. На сьогодні у Верховній Раді України зареєстровані два законопроекти, спрямовані на криміналізацію насильства в сім'ї: щодо введення кримінальної відпові-

дальності за злочини, скоєні стосовно членів своєї сім'ї, та щодо посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї. Зауважимо, що різні країни по-різному підходять до криміналізації насильства в сім'ї: у кримінальному законодавстві деяких країн міститься окремий підрозділ, присвячений злочинам, вчиненим у сім'ї, натомість в інших державах вчинення злочину з боку одного члена сім'ї щодо іншого є обтяжуючою обставиною. Проте ефективність відповідальності за вчинення насильства в сім'ї полягає не лише в удосконаленому нормативно-правовому забезпеченні, а й у невідворотності притягнення до відповідальності винних осіб [13, с. 37].

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі нормативно-правова база захисту дітей від насильства сформована. Однак механізм її реалізації не забезпечує повною мірою захист дітей від насильства в сім'ї чи реальної його загрози. Це відбувається значною мірою через низький рівень обізнаності населення щодо норм закону, недостатню поінформованість жертв насильства в сім'ї про можливі шляхи виходу з кризової ситуації, а також через недовіру населення до працівників поліції та можливостей правосуддя, недостатню кількість кризових центрів для жертв насильства в сім'ї, загалом недостатні економічні умови для належної реалізації захисних можливостей законодавства в цій сфері.

Список використаної літератури:

1. Денисенко Л.В. Проти насильства : [збірка] / Л.В. Денисенко. – К. : Ваіте, 2016. – 322 с.
2. Ильяшеченко А.Н. Семья как приоритет социальной политики государства: международно-правовые и конституционные основы / А.Н. Ильяшеченко // Конституционное и муниципальное право. – 2002. – № 2. – С. 18.
3. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : [метод. посібник для освітян] / [Т.В. Журавель, О.О. Кочемировська, М.Е. Ясеновська] ; за заг. ред. О.В. Безпалько. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 242 с.
4. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
5. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству від 20 жовтня 2016 р. № 5294 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306.
6. Власов П.О. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню : [інформац.-практ. посібник] / П.О. Власов, А.В. Левков. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2005. – 106 с.
7. Побегайло Э.Ф. Предупреждение насильственных преступлений в сфере быта / Э.Ф. Побегайло // Борьба с преступностью и проблемы нейтрализации криминогенных факторов в сфере семьи и быта : межвуз. сб. – Л., 1985. – С. 133.
8. Амбівалентність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Амбівалентність>.
9. Кочемировская Е.А. Психологические особенности понимания и переживания насилия младшими подростками и юношами (психосемантический подход) : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Е.А. Кочемировская. – Х., 2001. – 248 с.
10. Приколотіна Ю.Л. Злочинне фізичне насильство, що чинять батьки щодо малолітніх та неповнолітніх дітей на ґрунті сімейних відносин (кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю.Л. Приколотіна ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2013. – 19 с.
11. Волощук А.М. Діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності : [монографія] / А.М. Волощук, Х.П. Ярмакі, О.О. Чернишова. – О. : ОДУВС, 2013. – 175 с.
12. Українські правоохоронці та представники ОБСЄ обмінялися досвідом у протидії насильству в сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1247965>.
13. Ткаленко О.М. Нормативно-правове забезпечення попередження насильства в сім'ї в Україні: стан та перспективи розвитку / О.М. Ткаленко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 3. – С. 35–38.

Лесько Н. В. Проблемы правового регулирования защиты детей от насилия в семье

В статье рассмотрены проблемы защиты детей от насилия в семье. Исследованы проблемные аспекты применения родителями физической силы в качестве метода воспитания. Анализируются основные направления совершенствования защиты детей от насилия в семье.

Ключевые слова: *насилие в семье, дети, несовершеннолетние лица, органы и службы по делам детей.*

Lesko N. V. Problems of legal regulation of protection of children from violence in family

The article reviewed with the problems of protecting children from domestic violence. The problem aspects of the application of physical force by parents as a method of education are investigated. The main directions of improving the protection of children from domestic violence are analyzed.

Key words: *violence in the family, children, minors, organs and services for children.*